

Kitap Değerlendirmesi / Book Review

İBN HALDÛN'DA TARİH METAFİZİĞİ

Rıza Korkmazgöz, İbn Haldûn'da Tarih Metafiziği
(Ankara: İlahiyat Yayınları, 2019)

Değerlendiren / Reviewed by

FATMA ŞEN

[Yüksek Lisans, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Master, Ondokuz Mayıs University, Institute of Graduate Programs
fatimasen.55@gmail.com
<http://orcid.org/0000-0002-3130-7166>]

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Kitap Değerlendirmesi / Book Review

Geliş Tarihi / Received: 25 Ağustos/August 2020

Kabul Tarihi / Accepted: 12 Aralık/December 2020

Yayın Tarihi / Published: 15 Aralık/December 2020

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık/December

Yıl / Year: 2020   *Sayı – Issue:* 49   *Sayfa / Pages:* 593-600

Atf/Cite as: Yıldız, Ömer. "İbn Haldûn'da Tarih Metafiziği, Rıza Korkmazgöz, İbn Haldûn'da Tarih Metafiziği ((Kitap Değerlendirmesi)–Review of n Haldûn'da Tarih Metafiziği, by Rıza Korkmazgöz"

Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi- Ondokuz Mayıs University Review of the Faculty of Divinity 49 (Aralık/December 2020): 593-600. <https://doi.org/>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. <http://dergipark.gov.tr/omuifd>

Copyright © Published by Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi – Ondokuz Mayıs University, Faculty of Divinity, Samsun, Turkey. All rights reserved.

Rıza Korkmazgöz, İbn Haldûn'da Tarih Metafiziği
(Ankara: İlahiyat Yayınları, 2019)

Tarih felsefesinin ve sosyolojinin kurucusu olarak bilinen, düşünce tarihinin özgün eserlerinden “Mukaddime”nin sahibi olan ve medeniyeti “ümran ilmi” olarak müstakil bir ilim haline getiren İbn Haldûn doğuda ve batıda birçok çalışmanın konusu olmuştur. İnceleyeceğimiz bu kitap da aynı şekilde tarih ve sosyoloji alanında ürettiği fikirleriyle düşünce dünyasında hatırı sayılır bir yer edinen İbn Haldûn’u konu edinmektedir. Yapılan çalışmaların çoğunlukla Mukaddime’nin belli konularına ve alanlarına yoğunlaştığını ve bundan dolayı İbn Haldûn’un tarih düşüncesinin metafizik ve teolojik temellerinin ihmal edildiğini tespit eden yazar, bu dikkatsizliğin en önemli sebeplerinden birinin “çağdaş bilimsellik algısı” olduğunu ifade etmektedir. O’na göre “pozitivist bilim” algısı metafizik ve teolojik kökenden bahsetme gereği hissetmediği için İbn Haldûn’u içinde yer aldığı İslâm geleneğinden bağımsız değerlendirme hatasına düşmektedir. Bu sebeple yazar, İbn Haldûn’u genel anlamda klasik metafizik içinde daha özel anlamda ise kelam metafiziği içinde düşünen ve bu minvalde tarihi ve toplumsal varlık alanını çözümleyen bir düşünür olarak yeniden ve en doğru bir şekilde okuma gayesi ile bu çalışmasını kaleme aldığını ifade etmektedir.

Söz konusu eser önsöz, giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Yazar, giriş bölümünde İbn Haldun hakkında yapılan bazı müstakil çalışmalardan hareketle doğu ve batı düşüncesinde nasıl bir “İbn Haldûn” tasavvurunun oluştuğunu tetkik etmektedir. Birinci bölümü metafizik ve kelam başlığı altında ele alan yazar, metafiziğin tanımı, konusu ve amacı, kelâmın geçirdiği tarihsel süreç ve metafizik bir ilime nasıl dönüştüğü, kelâmın bilgi nazariyesi ve yöntemi, Gazâlî’nin mantık anlayışı gibi konulara değinerek geniş bir konu çeşitliliği ile karşımıza çıkmaktadır. İkinci bölümde yazar, metafiziğin temel konusu olan ontolojiyi, felsefe ve kelâmın varlık ve bilgi nazariyesini, kelamda ma’dum meselesini, varlık alanlarını ve varlığın kısımlarını aktararak nedensellik meselesinden bahsetmektedir. Bu bölümün sonunda ise İbn Haldûn’un varlık ve bilgi an-

layışının daha net hale gelebilmesi için onun metafizik, mantık ve kelam eleştirilerinden söz etmektedir. Üçüncü bölümde ise birçok yunan filozofu ve batılı düşünürün insan ve tarih üzerine üretmiş olduğu fikirler aktarılarak İbn Haldûn'un tarih düşüncesinin metafizik ve teolojik temelleri tartışılmaktadır. Yazar, Mukaddime'nin birkaç farklı nüshasından istifade ettiğini belirterek eserden hareketle İbn Haldûn'un tarih anlayışının metafizik, teolojik, insani ve dini-ahlaki yapısını ortaya koymaya çalışmaktadır.

Yazar kitabın giriş bölümünde doğulu ve batılı düşünürler tarafından yapılan İbn Haldûn tanımlamalarına ve onun için söylenen ifadelerin çokluğuna işaret etmektedir. Bu farklılığın Mukaddimeyi okuma biçimi sonucunda ortaya çıktığına dikkat çeken yazar İbn Haldûn tanımlamalarını iki başlık altında toplamaktadır (s. 14). Yazar birinci yaklaşımın, birçok batılı düşünürü etkilemesi sebebiyle İbn Haldûn'u çağdaş sosyolojinin ve çağdaş tarih anlayışının ilk temsilcileri arasında saydığını, ikinci yaklaşımın ise onun tarih ve toplum görüşünün temellerini İslam dünyasına dayandığını aktarmaktadır. Kimilerine göre İbn Haldun dini, toplumun ve siyasetin dışında tutan, çağdaş materyalist teorilerin öncüsü iken kimilerine göre onun dayandığı aksiyom ve ilkeler Sünni hukukçu ve filozofların benimsediği prensiplere dayanmaktadır. Yazar yapılan çalışmaların ekseriyetinde İbn Haldûn hakkında oluşan kafa karışıklığının onu düşündüğü fikri gerçeklikten bağımsız değerlendirme sonucunda oluştuğunu belirtmektedir. Bugünün gerçekliğini İbn Haldûn'un gerçekliği haline getirip yorum yapmaya başladığımızda, kendi İbn Haldûnumuzu yaratmamızın pekâlâ kaçınılmaz olacağını ifade etmektedir (s. 19). Bu nedenle yazara göre İbn Haldûn'un düşüncelerinin arkasında yer alan metafizik, dini ve teolojik/kelami temellerin tespit edilebilmesi bize onu doğru anlama fırsatı verecektir (s. 25).

Yazar birinci bölümde metafiziğe ve kelama ilişkin konuları dakik bir üslupla ele almaktadır. Yazar metafizikte ve kelamda bulunan varlık ve bilgi anlayışına sahip olan İbn Haldûn'un metafiziksel zeminden tikel tarihi hadiseleri ele aldığını dile getirmektedir (s. 107). İbn Haldûn'un görüşlerinin Eş'ari-Maturidi gelenekten izler taşıdığını ve bununla birlik-

te Aristocu metafizik ile arasındaki benzerliğin tartışmaya açık olduğunu dile getirir. Bölümün sonunda Gazâlî'nin mantık anlayışına değinen yazara göre İbn Haldûn tarihi ve toplumsal varlık alanına ait tüm araştırmalarında esas olarak Gazâlî ile belirginleşen kelam metafiziğini kullanmıştır. Yazar, Aristo mantığının Gazâlî'nin anlayışı ve eleştirileri üzerinden ortaya koyulduğu takdirde, ünlü tarihçinin tarih ve sosyoloji alanındaki temel yaklaşımının daha iyi anlaşılacağını düşünmektedir. Bu sebeple yazara göre Gazâlî'nin mantığa dair yaklaşımı bu araştırmanın amacını tahakkuk ettirmesi açısından gereklilik taşımaktadır (s. 113).

Yazar İbn Haldûn'un düşünce dünyasının nasıl bir varlık anlayışı üzerine kurulduğunu görmemiz açısından ikinci bölümde İslam düşüncesinin sahip olduğu varlık ve bilgi nazariyesini işlemektedir. Buradan hareketle metafizik düşüncenin temel kavramlarını ele alır. Yazara göre İbn Haldûn'un varlık alanına dair tüm açıklamalarını Fahreddin Râzî'nin, İbn Sina felsefesinden yeniden derleyerek kullandığı kavramlar oluşturmaktadır. Durum böyle olmakla birlikte yazar, ünlü tarihçinin bu kavramlara yeni içerikler yüklediğinin de altını çizer (s. 142). Varlıkta nedensellik meselesini Aristo, İslam filozofları ve kelamcılara göre açıklayan yazar İbn Haldûn'un kendisinden etkilendiğini düşündüğü Gazâlî'nin görüşlerine ağırlık vermektedir. Çünkü yazar, İbn Haldûn'un nedensellik üzerine dile getirdiği söylemler dikkate alındığında onun, Aristo mantığı üzerinden konuşulamayacağını düşünmektedir. Onun mutekaddimûn döneminde kullanılan kelam ve fıkıhın kullandığı tikel olay ve nesnelere hareketle teşkil eden "istikra" yöntemini kullandığını, tümel ve küllilerden hareket eden mantıki kıyası tenkit ettiğini beyan etmektedir (s. 230).

Bölümün devamında yazar, İbn Haldûn'un varlık ve bilgi anlayışından, metafizik, mantık ve kelama dair eleştirilerinden bahsederek onun tarihi-toplumsal varlık alanında etkili olan fizik ve metafizik unsurları tespit etmeye çalışmaktadır. Yazar ünlü tarihçinin duyusal, akli ve melekî âlem olarak varlığı üç kategoride değerlendirdiğini bilgiyi ise kesin akli bilgi ve doğru ruhani bilgi şeklinde ikiye ayırdığını aktarır. Ona göre akıl, duyu ve tecrübenin verileriyle bilgiye ulaşırken, ruhani bilgiler ise vahyin

yani nassın verileri ile elde edilmektedir. Bu çerçevede yazar, İbn Haldûn'un akli metafizik âlemde kesin bilgiye ulaşmada yetersiz gördüğünü (s. 233), filozofları tüm varlığı idrake sığdırma konusunda eleştirdiğini, felsefi metodu kullanan müteahhirun dönem kelamcılarını tenkit ettiğini bildirmektedir (s. 235). İbn Haldûn'un mantık ve gaibin şahide kıyası gibi metotları, metafizik âlemde konuşmak için yetersiz gördüğünü, bu metotların sadece duyulur âlemde bilgiye ulaştıracağı görüşünü zikreder (s. 239). Yazar, kelimine ciddi eleştiriler yönelten ünlü tarihinin bu ilme bakışının Gazalî'nin kelama yaklaşımı ile büyük ölçüde birbirine benzediğini, her iki düşünürün de inanç alanı ile düşünce alanını birbirinden ayırdığını nakletmektedir (s. 247).

Yazar bu bölümde son olarak, İbn Haldûn'un din ile akli birbirinden ayırdığını her ikisine yetkin olduğu alanlarda tam bir özgürlük verdiğini, dinin aklileştirilmesine veya metafizik ilme dönüştürülmesine karşı olduğunu belirtir. Yazar İbn Haldûn'un aklın ve duyuların fenomenal âlem hakkında bilgi üreteceği, numenal âlem hakkında ise yetersiz kalacağı görüşünden hareketle Gazalî ve Alman filozof Kant ile olan benzerliğine atıfta bulunmaktadır (s. 253). Her ne kadar aklın idrak sahasını fiziki âlem ile sınırlı tutmuş olsa da yazara göre ünlü tarihçi akli kıymetten düşürmemekte tabii, tarihi, sosyal ve siyasi olayların izahında ona söz hakkı tanımaktadır. Akli fiziki âlemde yetkin kabul eden İbn Haldûn toplumsal olayları yorumlarken realist bir tutum takınır. Çünkü o toplumsal varlık alanını düşüncenin konusu olarak görmektedir (s. 254).

Yazar eserin merkezi konusu olan "İbn Haldûn'da tarih metafiziği" başlığı ile ele aldığı üçüncü bölümün girişinde Antikçağ döneminden çağdaş Batı düşüncesine kadar insan ve tarih hakkında yapılan birçok yorumu sıralamaktadır. Pek çok batılı düşünürün tarih algısını okuyucuya sunan yazar, ünlü tarihçiden önce "tarihin" edebiyat veya gramer gibi ilimlerin alt dalı olarak görüldüğünü, onu bağımsız bir disipline dönüştürme şerefine ise malum olduğu üzere İbn Haldûn'a ait olduğunu belirtmektedir. "Tarih Metafizikçisi" nitelemesinin onun için uygun olacağını düşünen yazar İbn Haldûn'un büyük oranda Eş'ari keliminden etkilendiğini, tarihi-toplumsal varlık anlayışının temellerinin kelam metafizi-

ğine dayandığını iddia etmektedir. İbn Haldûn'un farklı yorumlamaları onun olgusal, pozitivist, materyalist vb. tarih görüşüne sahip olduğunu ifade etmiş olsa da yazar onun tarih alanını Allah'ın fiili olarak gördüğünü ve din ile temellendirdiğini vurgular. Bu noktada yazar İbn Haldûn'a ait olan tabii ve metafizik nedensellik, insanın metafizik kökeni ve fiilleri, tarihin teolojik hakikati, tarihin rabbani ve insani boyutu gibi birçok meselede görüşlerini aktarmaktadır. Her ne kadar İbn Haldûn'un tarih metafiziği Allah'ın müdahalesine açık bir alan olsa da insan iradesini bu alanın dışına itmez. Yazar bu konuda onun tarihi toplumsal olaylar üzerinde ilahi ve insani etkiyi birbiriyle uyumlu hale getirdiğini düşünmektedir (s. 296).

Yazar bu bölümde "mukaddime" üzerinde yaptığı incelemeler sonucunda İbn Haldûn'un tarihi olayları Allah'ın hikmet, kudret ve iradesinin bir tecellisi olarak değerlendirdiğine ulaşarak ona yöneltilen bazı iddialara cevap vermektedir. Onun sosyal kanunları şeylerin tabiatına bağlayarak toplumsal alanda determinist görüşe sahip olduğu yönündeki iddiaların hatalı olduğunu düşünmektedir. Ünlü tarihçinin Sünni kelimada olduğu gibi tabii ve tarihi tüm olayları "âdet" ve "imkân" kavramları çerçevesinde izah ettiğini, sebep sonuç arasındaki ilişkinin durumunu Sünni düşünce çizgisinde yorumladığını belirtmektedir (s. 309). İbn Haldûn'a göre şeyler arasındaki ilişki ontolojik bir zorunluluğa bağlı olmayıp akli zorunluluğa tabidir. Bu nedenle yazara göre o tabii ve toplumsal alanda zorunluluk fikrini reddetmekte "âdet" nazariyesi çerçevesinde varoluşu ilahi iradeye ve kudrete nispet etmektedir. Bu bağlamda yazar tarafından onun Eş'ari kelim düşünçesine uygun düşündüğünün altı yeniden çizilmektedir (s. 322).

Bu bölümde yazar İbn Haldûn'un tarih metafiziğinin mahiyetini gözler önüne serebilmek için onun sosyal varlık alanına dair tüm görüşlerine temas etmektedir. Onun hikmet düşünçesini, kesb-halk yaklaşımını, sünnetullah-adetullah anlayışını, teavün, asabiyet ve mülk kavramlarının izahını tüm boyutları ile izhar etmektedir. Yazar ünlü tarihçinin bu konularda yapmış olduğu izahların tümünü Allah'ın etkin irade ve kudretine dayandığını dile getirir. Ayrıca onun naslardan hareketle vakıyı an-

lamak yerine vakiadan hareketle nasları anlamaya dayalı bir yönteminin olduğunu ve bu sayede doğuda ve batıda pek çok çalışmaya konu olduğunu söyler. Yazara göre ünlü tarihçinin benimsediği bu metot bugün için de büyük faydalar barındırmaktadır (s. 377). Yine “mukaddimedem” hareketle onun toplumsal olayları öncelikle tabii sebepler dairesinde izah ettikten sonra fasılların sonunda ayetlere yer vermesini yönteminin gereği olarak değerlendirmektedir. Yazar, genel olarak İslam düşüncesinde naslardan hareketle vakianın yorumlanması yönteminin sosyal olayları tahlil edemeyeceğini düşünen İbn Haldûn’un realiteden hareket ettiğini zikreder. Buna ek olarak yazarın, realiteden uzak olan son dönem İslam toplumunun ünlü tarihçinin bu yöntemine şiddetle ihtiyacının olduğunu söylemesi de dikkatimizden kaçmamaktadır (s. 382).

Yazar bölümün ilerleyen sayfalarında İbn Haldûn’un organizmacı devlet görüşü üzerinden ona yöneltilen eleştirilere cevap vermektedir. Yazarın önceki sayfalarda belirttiği üzere İbn Haldûn’un sahip olduğu organizmacı devlet anlayışı Eş’ari atomculuk doktrinine dayanmaktadır. Onun toplumsal olayları izah ederken vurguladığı süreksizlik fikrinin temelini atomcu görüş oluşturmaktadır. Çünkü yazara göre, Eş’ari atomculuk öğretisinde bulunan arazların süreksizliği fikri ünlü tarihçide devletlerin ve mülklerin süreksizliği olarak karşımıza çıkmaktadır (s. 303). İbn Haldûn’un, “üç nesil teorisi” ve “tavırlar teorisi” üzerinden izah ettiği insan ve toplum tabiatı belli merhalelerden geçip yok olmaya mahkûmdur (s. 400). Bu nedenle o, toplumsal süreci bir organizmaya benzeterek döngüsel tarih anlayışını benimsemektedir.

Organizmacı tarih tasavvuru çerçevesinde onun “karamsar bir tarih felsefesi” yaptığı yönündeki eleştirileri haksız bulan yazar İbn Haldûn’un sahip olduğu döngüsel zaman algısının insanlığın bekası için müspet bir durum olduğunu savunmaktadır. O, ünlü tarihçinin döngüsellik düşüncesini insanlığın yok olmasını önleyen bir anlam taşıdığını, sürekli ilerleşmiş ve yükselişin insanlığı yok etme tehlikesi barındırdığını iddia eder. Yazara göre Organizmacı tarih algısı çerçevesinde İbn Haldûn’un determinist ve fatalist olduğu şeklindeki iddialar da yersizdir. Öyle ki “mukaddime” üzerinde dikkatli bir okuma yapmak suretiyle Allah’ın ve in-

sanın tarihe müessir iki unsur olarak zikredildiği fark edilecektir (s. 394) . Bu perspektifle yazar İbn Haldûn'un tarih anlayışını bir yönü ile insanüstü bir gerçekliğe bağlarken bir yönü ile de insani iradeye dayalı bir şekilde açıklamaktadır. Özet olarak yazar, ünlü tarihçinin gerek insan doğası gerek fiziki doğa olsun tüm varlık alanında Allah'ın müdahalesi fikrine sahip olduğunu ve bunun sonucu olarak da onun tarihi-toplumsal alanının metafizik düşünceden hali olmadığını izah etmektedir (s. 398).

İbn Haldûn hakkında yapılan çalışmalarda onun umumiyetle eksik ve hatalı anlaşıldığını fark eden yazar oldukça hacimli bir eserle karşımıza çıkmaktadır. Modern bilimsel anlayışın ünlü tarihçiyi yorumlarken gelenekten bağımsız hareket etmesinin büyük bir hata olduğunu düşünen yazar bu geleneğe derinlemesine ışık tutmaya gayret eder. Yazar İbn Haldûn'u bir "tarih metafizikçisi" olarak niteleyip metafiziğe ve kelam dair konuları okuyucuya sunmaktadır. Bu nedenle Metafiziğin ve teolojinin sahip olduğu konuları tarihi sıra içinde, düzenli bir şekilde, farklı kişilerin görüşlerine temas ederek ayrıntılarıyla ele alır. Aynı şekilde yazar, İbn Haldûn'un sahip olduğu kelam metafiziğini özellikle Eş'ari kelamını ve daha özeldede Gazali'nin görüşlerini aktarmaktadır. Yazar konularla alakalı İbn Haldûn'un fikirlerini mukaddimededen hareketle aktarırken kendi görüş ve çıkarımlarını da eklemeyi ihmal etmez. Doğuda ve batıda ünlü tarihçi hakkında yapılan çalışmaların da bir kısmına kitapta yer veren yazar çoğu zaman bu çalışmalara mukaddime üzerinden titizlikle cevap vermektedir. Bu nedenle yazarın konu yelpazesini bir hayli geniş tuttuğu dikkatimizi çeken bir diğer özelliktir. Çünkü yazara göre İbn Haldûn'u anlamak onun düşünce sisteminin uzandığı ana zemini bilmekle mümkün olacaktır. Böylelikle yazarın bu çalışmada her defasında ince detaylara değinmesi kaçınılmaz gibi görünmektedir. Ayrıca yazarın oldukça geniş bir kaynak ağından istifade etmiş olması da dikkatimizden kaçmayan diğer bir husustur. Esasen bu çalışma geniş bilgi içeriğine sahip olması ve söz konusu mevzuyu etraflıca tartışması bakımından ilgili olanların akademik alanda istifade edebileceği bir eserdir.

